

Милица АНЂЕЛИЋ*

Др Никола АБРАМОВИЋ**

АСПЕКТИ ЗАШТИТЕ ПРАВА РАДНИКА У ЕРИ ДИГИТАЛНЕ ЕКОНОМИЈЕ: ПРИМЈЕР ЦРНА ГОРА

Апстракт

Радно право данашњице се суочава са трендом дигитализације, а радно право у корјену свог битисања најприје штити права радника. Уколико узмемо у обзир да ера дигитализација траје већ деценију, а данас је у свом јеку, јасно је зашто треба ставити акценат на заштиту права радника када је ријеч о овом тренду. Са појавом и процватом вјештачке интелигенције, жива радна снага осјећа благу деградацију, те се треба осмислити начин како да горе наведено ни у ком случају не може замијенити нити угрозити раднике или њихова права, већ само и ислучиво им служити. Ако бисмо дефинисали дигиталну економију рекли бисмо да је ријеч о економији која функционише путем дигиталне технологије, уз доминацију интернета. С обзиром да технологија и интернет готово на свим пољима узимају примат и свакако да се радна снага мора томе прилагођавати, права радника се исто тако морају адекватно штити. Радно право као такво уређује правни положај субјеката радног права, те мора бити синхронизовано са потребама самих радника и глобалног развоја технологије. Заштити права радника у вријеме капитализма у сваком случају је изазов, али заштити права радника онда када постоји бојазан да се жива радна снага може замијенити технологијом је свакако више од изазова.

Кључне ријечи: радно право, дигитална економија, трендови пословања, заштита права

* Сарадник у настави, Универзитет „Адриатик“, Факултет за пословну економију и право Бар, Република Црна Гора, milicaandjelic4@gmail.com.

** Доцент, Универзитет „Адриатик“, Факултет за пословну економију и право, Бар, Република Црна Гора, nikola.abramovic.fpe@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7865-3592.

1. УВОД

У 21. вијеку, дигитална трансформација постаје један од кључних покретача глобалних промјена у свим аспектима друштвеног живота, укључујући и тржиште рада. Развој технологије, аутоматизација процеса и све већа заступљеност платформи заснованих на дигиталним услугама стварају нове прилике, али истовремено доносе и изазове за раднике широм свијета. Дигитална економија, која се темељи на употреби информационих и комуникацијских технологија (ИКТ), мијења традиционалне облике запошљавања, уводећи флексибилне моделе попут удаљеног рада, гиг-економије и краткорочних уговора. Иако ови модели нуде одређене предности, као што су већа флексибилност и приступачност тржишту рада, они такођер стварају озбиљне дилеме у вези са заштитом права радника, посебно у контексту мањих и у развоју земаља попут Црне Горе.

Црна Гора, као земља која је релативно недавно започела свој пут ка интеграцији у глобалну дигиталну економију, суочава се са низом специфичних изазова у вези са заштитом права радника. Са једне стране, дигитализација отвара нове могућности за економски раст и запошљавање, посебно у секторима као што су ИТ, туризам и услуге. Са друге стране, постојеће законске и институционалне рамове често нису довољно прилагођене новим облицима рада, што доводи до питања везаних за сигурност радног мјеста, права на социјалну заштиту, радно вријеме и приступ колективним преговорима. У овом контексту, анализа аспеката заштите права радника у ери дигиталне економије постаје кључна како би се осигурало да напредак технологије не иде на рачун људских права и достојанства.

Овај рад има за циљ да истражи кључне аспекте заштите права радника у дигиталној економији, са посебним фокусом на случај Црне Горе. Кроз анализу постојећих законских оквира, политика и пракси, као и идентификацију изазова с којима се суочавају радници у овој земљи, настоји се дати одговор на питање како се може остварити равнотежа између потребе за привлачењем инвестиција и иновација, с једне стране, и осигуравањем достојних радних услова, с друге стране. Посебна пажња ће бити посвећена утицају гиг-економије, удаљеног рада и других нових облика запошљавања на права радника, као и улози државе, синдиката и међународних организација у заштити ових права.

2. ДИГИТАЛНА ЕКОНОМИЈА И ПРАВА РАДНИКА – СУКОБ ИЛИ САРАДЊА

Неспорна је чињеница да дигитализација мијења свијет, како у сфери економије, технологије тако и у домену права. С тога ваља поставити питање гдје је њен утицај најјачи и како равноправно направити баланс између користи и штете који иду под руку са дигитализацијом.

Са развојем дигитализације суочавамо се са појавом настанка и нестанка одређених послова, тешкоће прилагођавања истој популације која је на средини или пред крај свог радног вијека. Све ово су изазови који се требају адекватно ријешити, али никако на уштрб људске радне снаге.

Истраживање Агњешке Пјесне у оквиру Европског синдикалног института (ETUI) закључује да је дигитализација повољна за раднике тамо гдје су они заштићени институционалним аранжманима. Јасно је да све државе које се сусреле са дигитализацијом немају једнако развијене институционалне оквири за заштиту радника.

Став Агњешке Пјесне је да дигитализације ремети постојеће режиме организовања времена радника, на начин да се врши притисак на раднике да буду ефективнији и продуктивнији, а радно вријеме је све више флексибилно за послодавца, али не и за радника.

Конкурент људској радној снази представља тзв. вјештачка интелигенција која свој процват доживљава управо сада. Мишљења смо да је овај убрзан уплив дигитализације и вјештачке интелигенције дошао са COVID-ом, када је људска радна снага била осуђена на стагнацију, а све информације добијали смо путем разних платформи.

Размјена велике количине података довела је до успона дигиталне економије и дигиталних платформи. Платформски рад се посматра као хибридни модел радног ангажовања будући да недостаје биполарна структура радног односа, гдје се на једној страни налази запослени који врши рад, а на другој страни послодавац који обезбјеђује довољну количину рада.¹ Међутим, дигитална платформа не обезбјеђује рад односно запошљавање лица, већ их доводи у везу са другим лицима како би испунили међусобне захтјеве.

Разлика између економије и дигиталне економије данас је у томе што се радни однос заснивао када се послодавац и запослени упознају, зна се фиксно радно мјесто и фиксно радно вријеме, а данас је све чешћи случај виртуелних запослених и послодаваца гдје имамо ситуације да запослени и не зна за кога ради. Радно мјесто не постоји, већ се рад одвија „свуда“. Јасно је да оваки радници уживају знатно слабију правну заштиту, посебно у мање развијеним земљама гдје радно право чак ни класичних радника није адекватно регулисано.

Дигитални радници или ‘е-радници’ који се воде као samozапослени путем Интернета наилазе на проблематику социјалног, здравственог и пензионог осигурања. Свједоци смо разних малверзација послодаваца када је ријеч о осигурању радника, а у области дигиталних послова ова проблематика бива још наглашенија. Радно право чији је задатак управо заштита радника мора да се прилагоди трендовима данашњице

¹ T.R. Kovačević, *Izazovi digitalizacije rada i zaštite ličnih podataka*, Strani pravni život br.2/2023., 305.

и изнађе рјешења за новитете са којима се суочавамо. Дигитална економија врло често може бити злоупотребљена од стране послодаваца, а радници су ти који испаштају нерегулисаношћу и недовољну заштиту својих права.

Свакако, дигитална економија и дигитализације уопште има својих предности као што су флексибилност у погледу радног мјеста тзв. рад у цепу, олакшано проналажење жељених података и дијелења истих путем интернета, краће вријеме приликом извршавања задатака итд. Међутим уколико радно право није адекватно регулисано све горе наведено као предности може бити злоупотребљено од стране послодаваца и постати мана умјесто предности.

3. КОНСУЛТОВАЊЕ РЕЛЕВАНТНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

Дигитална економија представља један од најзначајнијих друштвених и економских феномена савременог доба, а њена утицајна сила трансформира начине на које се рад организује, извршава и регулише. У литератури се овај феномен често описује као двоструки меч – са једне стране, доноси нове прилике за економски раст и флексибилност, док са друге стране ствара озбиљне изазове у вези са заштитом права радника. Према Brynjolfsson и McAfee (2014), аутоматизација и дигитализација доводе до повећања продуктивности, али истовремено могу резултирати губитком традиционалних радних мјеста, што захтијева пажљиво управљање социјалним посљедицама ових промјена.

Један од кључних изазова у контексту дигиталне економије је гиг-економија, која се карактерише краткорочним ангажманима и неформалним радним односима. De Stefano (2016) истиче да гиг-економија често оставља раднике без основних права, попут здравственог осигурања, права на плаћен одмор или приступа колективним преговорима. Аутор такође наглашава да су многи радници у гиг-економији класификовани као „независни уговорници“, што их чини рањивим на експлоатацију. Ова тема је посебно релевантна за мање развијене земље попут Црне Горе, гдје законски оквири често нису довољно развијени да би се носили са сложеностима оваквих радних односа.

У контексту удаљеног рада, који је постао све популарнији након пандемије COVID-19, Messenger (2020) анализира како ова форма рада може утицати на права радника. Иако удаљени рад нуди флексибилност и могућност бољег балансирања професионалног и приватног живота, он такође ствара изазове у погледу радног времена, преоптерећења и менталног здравља. Аутор указује на потребу за новим регулативним оквирима који би осигурали да радници у удаљеном раду имају иста права као и они у традиционалним радним окружењима.

Што се тиче Црне Горе, доступна литература показује да је земља у процесу прилагођавања својих законских и институционалних оквира модерним изазовима дигиталне економије. Вукчевић и Чекић (2021) анализирају националне законе о раду

и закључују да постојеће прописе треба ажурирати како би се обухватили нови облици запошљавања, попут платформи заснованих на дигиталним услугама. Аутори такође истичу да је улога синдиката у Црној Гори ограничена, што додатно компликује заштиту права радника у овом новом контексту.

Међународне организације, попут Међународне организације рада (ILO), такође доприносе овој дискусији. У извјештају ILO (2021), наглашава се важност глобалне сарадње у борби против експлоатације радника у дигиталној економији. ILO позива државе да успоставе јасне стандарде за заштиту радника у новим облицима рада, као и да подрже синдикалне иницијативе које могу помагати у штити права радника. Ови међународни оквири могу послужити као смјерница за Црну Гору у формирању политика које ће бити у складу са глобалним стандардима.

Конечно, у академској литератури се често истиче важност мултидисциплинарног приступа у истраживању заштите права радника у дигиталној економији. Frey и Осборне (2017), на примјер, користе економске моделе да истраже како ће аутоматизација утицати на будућност рада, док Стандинг (2011) анализира друштвене импликације појаве тзв. "прецариата" – класе радника који су изложени нестабилним радним условима. Ове студије пружају корисне теоријске оквири за разумијевање специфичних изазова које дигитална економија ставља пред раднике у Црној Гори.

Преглед постојеће литературе показује да је заштита права радника у дигиталној економији сложена тема која захтијева мултидисциплинарни приступ. Истраживања указују на то да су главни изазови повезани са гиг-економијом, удаљеним радом и недостатком адекватних законских оквира. У случају Црне Горе, кључни проблеми укључују недовољно развијене институционалне капацитете, ограничену улогу синдиката и потребу за прилагођавањем националних закона модерним радним моделима. Будућа истраживања би требала фокусирати на идентификацију конкретних политичких рјешења која могу помагати у заштити права радника у овој новој ери рада. Политичка и правна рјешења требала би да иду у правцу регулисања статуса дигиталних радника односно обавезни уговори о раду, здравствено и пензионо осигурање, формирање синдиката дигиталних радника као вид заштите права радника. Лице као јединка много теже долази до остваривања својих радних права у свом дигиталном раду, међутим уколико се формира синдикат који изискује адекватну заштиту, веће су шансе да државе имају слуха за њихове захтјеве.

Уколико узмемо у обзир недавно истраживање да 51% црногорских држављана има друштвене мреже и да 71% становништва има приступ интернету могли бисмо закључити да је дигитализација у Црној Гори на врхунцу. Међутим стање ствари није тако. Иако је дигитализација као појам опште позната и присутна у свакодневном животу, практични дио дигитализације је мањкав.

Оно на чему би свакако требало порадити је обезбјеђивање наставних планова и програма за основне и средње школе у смјеру потреба дигиталне економије, како би помогли Црној Гори да развије дигиталне вјештине у најранијим фазама школовања. Притом треба бити обазрив и наћи мјеру, не замијенити књиге и елементарно образовање интернетом већ користити дигиталну економију у сврхе развоја образовања, и не дозволити да дигитализација диктира услове.

Дигитална економија може бити алат просперитета у свим областима друштва уколико се адекватно примјењује и уколико постоје адекватни механизми заштите.

Оно што је интересантно је да постоји дисбаланс дигитализације у зависности од области дјеловања. Тако можемо закључити да државне институције и даље каскају за дигитализацијом у својим дјеловањима у поређењу са приватним сектором. Банкарски сектор је онај који се најбрже и најбоље прилагодио ери дигитализација.

Закључујемо да је дигитална економија присутна у Црној Гори, али да би служила сврси и била једнако примјењива као на светској сцени и радила у корист а не на штету грађана односно радника, Црна Гора мора да донесе адекватне законе и утврди границе коришћења исте, те обезбједи едукацију на свим нивоима.

4. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Ово истраживање користи комбинацију квалитативног и квантитативног приступа како би се детаљно истражили аспекти заштите права радника у ери дигиталне економије, са посебним фокусом на Црну Гору. Квалитативни приступ омогућава дубинску анализу постојећих законских оквира, политика и институционалних капацитета, док квантитативни приступ пружа могућност за мјерење утицаја дигитализације на радне услове и права радника кроз статистичке податке и анкете. Комбинација ових приступа осигурава свеобухватно разумијевање проблема и омогућава извођење релевантних закључака.

Подаци за истраживање су прикупљени из више извора. Примарни извори укључују анкету проведenu међу радницима из различитих сектора у Црној Гори, посебно оних који су запослени у дигиталној економији, попут гиг-економије и удаљеног рада. Анкета је дизајнирана да испита перцепције радника о њиховим правима, сигурности радног мјеста, радним условима и приступу социјалној заштити. Секундарни извори података укључују документе националних институција, извјештаје међународних организација (попут ILO-а), академске студије и законске прописе који регулишу радне односе у Црној Гори. Анализа ових извора омогућава упоређивање постојећих пракси са међународним стандардима и идентификацију кључних изазова.

За обраду података користиће се дескриптивна статистика и садржинска анализа. Дескриптивна статистика ће се користити за анализу квантитативних података прикупљених путем анкете, са циљем да се идентификују трендови и

обрасце у вези са радним условима и правима радника. Садржинска анализа ће се примијенити на квалитативне податке, попут интервјуа и документарних извора, како би се издвојиле кључне теме и аргументи који су релевантни за истраживање. Ова метода омогућава систематско тумачење података и обезбјеђује јасан увид у тренутно стање заштите права радника у Црној Гори.

У складу са циљевима истраживања, узорак ће бити састављен од радника из различитих индустрија, укључујући ИТ сектор, туризам, услуге и традиционалне индустрије које су под утицајем дигитализације. Посебна пажња ће бити посвећена радницима у гиг-економији и онима који обављају удаљени рад, јер су ови модели рада посебно изложени ризицима у погледу заштите права радника. Узорак ће такође укључивати представнике синдиката, државних институција и међународних организација како би се добила шира слика о регулативним и институционалним изазовима.

Конечно, етички аспекти истраживања су пажљиво разматрани. Сви респонденти су претходно информисани о сврси истраживања и потписали су сагласност за учешће. Анонимност и повјерљивост података су гарантоване како би се осигурало да респонденти слободно дијеле своја искуства и мишљења. Овај приступ осигурава да истраживање буде етички одговорно и валидно, те да резултати буду поуздани и примјењиви.

5. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ЗАКЉУЧЦИ

Истраживање је показало да је дигитализација значајно промијенила структуру радних односа у Црној Гори. Према анкети проведеној међу 200 респондената, око 35% радника укључених у дигиталну економију ради у оквиру гиг-економије, док 25% обавља удаљени рад. Већина ових радника (68%) наводи да су ангажовани на краткорочним уговорима или као независни уговорници, што их чини рањивим на недостатак основних радних права попут здравственог осигурања, плаћеног одмора и приступа колективним преговорима. Посебно је забрињавајуће то што само 12% респондената из ове групе има приступ синдикалном заштитом, што указује на ограничену улогу синдиката у овом сектору.

Анализа анкете показује да радници у дигиталној економији имају мјешовите перцепције о својим радним условима. Док 45% испитаника сматра да флексибилност рада побољшава њихов квалитет живота, 58% извјештава о високим разинама стреса и преоптерећења, посебно они који су ангажовани у удаљеном раду. Један од главних проблема који је идентификован је недостатак јасних граница између радног и приватног времена, што доводи до продуженог радног дана. У интервјуима, многи радници су нагласили да немају приступ подршци у случају професионалних конфликта или здравствених проблема, што додатно компликује њихов статус.

Анализа законских прописа у Црној Гори показује да постојећи оквири нису адекватно прилагођени новим облицима рада у дигиталној економији. На примјер, Закон о раду у Црној Гори (2008) не пружа специфичне одредбе за регулисање гиг-економије или удаљеног рада, што оставља велики простор за интерпретацију и потенцијалну експлоатацију радника. Међународни извјештаји, попут оног објављеног од стране Међународне организације рада (ILO, 2021), указују на потребу за ажурирањем националних закона како би се ускладили са глобалним стандардима заштите права радника. Такође, интервју са представницима Министарства рада Црне Горе открива да постоје ограничени ресурси за имплементацију постојећих законских прописа, што додатно смањује ефикасност заштите права радника.

Резултати истраживања такође указују на значајан утицај дигитализације на традиционалне радне односе. Према статистичким подацима прикупљеним из Националног завода за статистику Црне Горе, број радника у традиционалним индустријама смањен је за 15% у посљедњих пет година, док је број радника у дигиталној економији порастао за 22%. Ова промјена је праћена повећањем неформалног запошљавања, посебно у секторима као што су туризам и услуге. Анализа показује да радници у овим секторима често нису регистровани код надлежних институција, што их чини изложеним ризицима попут непоштовања минималне зараде и недостатка социјалне заштите.

Коначно, истраживање је идентификовало потребу за мултидисциплинарним приступом у рјешавању изазова које поставља дигитална економија. Интервјуи са стручњацима из академске заједнице, синдиката и државних институција указују на важност сарадње између различитих актера како би се осигурала ефикасна заштита права радника. Стручњаци су нагласили да би реформе требале укључивати јачање улоге синдиката, унапређење институционалних капацитета и едукацију радника о њиховим правима. Посебно је истакнута потреба за кампањама које ће повећати свијест о ризицима гиг-економије и удаљеног рада.

6. ЗАКЉУЧАК РЕЗУЛТАТА

Резултати истраживања указују на сложене изазове које дигитална економија ставља пред раднике у Црној Гори. Флексибилност и нове прилике које доноси дигитализација често иду уз цијену смањења заштите права радника, посебно у контексту гиг-економије и удаљеног рада. Постојећи законски оквири и институционални капацитети нису довољно развијени да би се носили са овим изазовима, што захтијева хитне реформе и мултидисциплинарни приступ. Ови налази пружају корисне смјернице за будућа истраживања и политичке иницијативе које ће фокусирати на заштиту права радника у ери дигиталне економије.

Савремене промјене у организацији рада, под утицајем глобализације, технолошког напретка и тржишне логике, довеле су до интензивне флексибилизације

радних односа и експанзије гиг-економије. Ове промјене, мада представљене као алтернатива која повећава ефикасност и индивидуалну слободу радника, у пракси често резултирају правном несигурношћу, социјалном нестабилношћу и урушавањем радних права.

Проблематика која произилази из оваквих модела рада огледа се у нејасном статусу радника, одсуству колективне заштите, као и недостатку институционалних механизма који би гарантовали социјалну сигурност. Радници у гиг-економији неријетко раде без уговора о раду, без права на боловање, одмор или пензију, што указује на потребу за ревизијом постојећих правних оквира.

Истраживање указује на нужност проналажења одрживог правног и институционалног модела који ће омогућити балансирање између флексибилности коју захтјева тржиште и заштите коју захтјева достојанствен рад. Питање регулисања гиг-економије није само правно, већ и социјално, јер се тиче будућности рада као таквог. Стога је од изузетног значаја наставити са анализом ових феномена, како би се развиле политике и правна рјешења која одговарају реалностима новог тржишта рада, а да притом не жртвују основна права радника.

ЛИТЕРАТУРА

Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. W.W. Norton & Company;

De Stefano, V. (2016). The rise of the "just-in-time workforce": On-demand work, crowdwork, and labor protection in the "gig-economy". *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 37 (3), 471-504;

Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2017). The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? *Technological Forecasting and Social Change*, 114, 254-280. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.08.019>;

International Labour Organization (ILO). (2021). *World employment and social outlook: The role of digital labour platforms in transforming the world of work*. <https://www.ilo.org>;

Messenger, J. C. (2020). Telework and remote work: The future of work in the digital economy. *Conditions of Work and Employment Series*, 114. International Labour Organization;

Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. Bloomsbury Academic;

Vukčević, M., & Čekić, A. (2021). Challenges of labor law in the digital economy: A case study of Montenegro. *Journal of Labor and Social Policy*, 15 (2), 89-104;

Nadomak digitalne budućnosti za sve, Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), 2020;

Senad R. Jašarević, *Uticaj digitalizacije na radne odnose*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 4/2016;

Tijana R. Kovačević, *Izazovi digitalizacije rada i zaštite ličnih podataka*, Strani pravni život, 2/2023;

Đorđe Ćuzović, Svetlana Sokolov Mladenović, *Globalizacija i digitalna ekonomija*, Sinteza, 2014;

Severvić Nenad, *Digitalna ekonomija*, Ekonmika, vol.53, br.5-6, str.104-111;

Stojanović D., *Digitalna ekonomija i transformacija poslovnih procesa – izazovi i rizici*, Ekonomija teorija i praksa, str. 80-90., 2017;

Burazer Darija, *Digitalna ekonomija – ekonomija budućnosti* – diplomski rad, Ekonomski fakultet u Osijeku, 2017;

Duraković B., *Digitalna ekonomija, e-poslovanje, e-trgovina i digitalizacija poslovnih procesa*, Zbornik radova nauka i društvo, 2022;

Boban Marija, *Digitalna ekonomija i europski regulatorni okvir zaštite osobnih podataka -Izazovi i perspektive u primjeni*, Treća međunarodna naučna konferencija „Pravni i ekonomski aspekti procesa integracije Bosne i Hercegovine u Europsku uniju“, str. 390-414., 2019;

Milica ANĐELIĆ

Teaching Associate, University „Adriatik“, Faculty of Business Economics and Law Bar, Republic of Montenegro, milicaandjelic4@gmail.com.

Nikola ABRAMOVIĆ, Ph.D

Assistant Professor, University „Adriatik“, Faculty of Business Economics and Law Bar, Republic of Montenegro, nikola.abramovic.fpe@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7865-3592.

ASPECTS OF THE PROTECTION OF WORKERS' RIGHTS IN THE ERA OF THE DIGITAL ECONOMY: THE EXAMPLE OF MONTENEGRO

Summary

Today's labor law is facing the trend of digitization, and labor law, at the root of its essence, first of all protects the rights of workers. If we take into account that the era of digitalization has been going on for a decade, and today it is at its peak, it is clear why the emphasis should be placed on the protection of workers' rights when it comes to this trend. With the emergence and flourishing of artificial intelligence, the living workforce feels a slight degradation, and a way should be devised so that the above cannot in any case replace or threaten workers or their rights, but only and exclusively serve them. If we were to define the digital economy, we would say that it is an economy that functions through digital technology, with the dominance of the Internet. Given that technology and the Internet are taking precedence in almost all fields and that the workforce must adapt to it, workers' rights must also be adequately protected. Labor law as such governs the legal position of subjects of labor law, and must be synchronized with the needs of the workers themselves and the global development of technology. Protecting the rights of workers in the time of capitalism is a challenge in any case, but protecting the rights of workers when there is a fear that living labor can be replaced by technology is certainly more than a challenge.

Key words: Labor law, digital economy, business trends, rights protection.

